

В. М. РУСАНІВСЬКИЙ НОВІ, АЛЕ ЗНАЙОМІ СЛОВА

У мові існують сотні тисяч слів — значно більше, ніж та кількість, якою звичайно оперує людина. Але спробуймо читати сторінку словника: таких слів, з якими ми зустрічаємося вперше, виявиться не так багато. Ми можемо туманно, невиразно уявляти собі значення того чи іншого маловідомого слова, але з певністю кажемо, що десь воно нам уже траплялося.

Серед сотень тисяч слів є немало й таких, яких ми справді ніколи не чули, їх не фіксує жоден словник. І разом з тим вони настільки знайомі нам, що ми легко відгадуємо їхнє значення. Ці слова — нереалізовані структурні можливості мови. Із значущих частин слова — морфем — за певною моделлю можна утворити нове слово. Але потреби спілкування певний час не викликають появи цього слова. Так і живе воно в нашій підсвідомості нереалізованим.

Нам відомі такі слова, як *подув*, *подмух*, *покрик* (від *дути*, *дмухати*, *кричати*), але жоден із словників не фіксував досі слова *пошуг* — від *шугнути*, *шугати*. А тим часом слово це дуже виразне і своєю структурою і значенням: *пошуг* — стрімкий політ. Як слово незвичне, воно, природно, вперше з'являється в поезії:

Жаль пісні першої, що у душі зросла,
Як в рідному гнізді мала пташина,
На силі зчулася і, владна й швидкоплинна.
Світ розітнула *пошугом* крила.
(Л. Первомайський)

Я пам'ятаю в шумі нив
Весняне небо після злив
І, наче *потуги* жар-птиць,
Останній спалах блискавиць.
(А. Малишко)

Нещодавно цей ряд віддієслівних іменників поповнився ще одним їхнім побратимом: у мові кількох письменників з'явилося слово *пошум*, тобто неголосний раптовий шум: Пітьма ще посилювалася від тиші. Ні тобі *пошуму* листя, ні крику нічного птаха» (Загребельний).

Всім нам добре відомий прикметник *щедрий*. Знаємо ми й багато слів, похідних від нього. Напередодні Нового року обов'язково згадається: «Щедрик-ведрик, дайте вареник» — слова чи не найпопулярнішої щедрівки. Знаємо ми й іменники *щедрість*, *щедрота*, й дієслово *розщедритися*. Але не було досі перехідного дієслова з цим коренем, хоч існує, наприклад, *повеселити* від *веселий*, *позеленити* від *зелений*, *позолотити* від *золотий*. Отже, теоретично можливе й дієслово *пощедрити* від *щедрий*? Поет Валентин Бичко і прозаїк та драматург Яків Ваш втілили його в життя:

Хай забудеться навіки
Поцілунок той між сосен.
Зичу я тобі весілля
Ще й медвяного — на осінь.

Може, й я на ньому вип'ю
Чарку з м'ятою гіркою,
Пощедрю тобі на щастя
Непомітною сльозою.
(В. Бичко)

Яків Ваш користується дієприкметником *пощедрений* — похідним від дієслова *пощедрити*: «Родючі поля запорізькі. Дивишся на масиви оці неозорі, *пощедрені* силою життєдайною, — і не надивишся».

Чи можна вважати слова *пошуг*, *пошум*, *пощедрити* неологізмами? Звичайно, можна, оскільки це справді нові слова. Можна навіть простежити, хто з письменників ужив їх уперше. Але це не означає, що їх не було й не могло бути. Оскільки вони повністю відповідають системі мови, то могли з'являтися й раніше, хоч і не були зафіксовані. Цим такі слова відрізняються від авторських неологізмів, тобто слів, які нерідко будуються саме всупереч системі, щоб привернути до себе увагу своєю незвичністю.

Чимало раніше не фіксованих новотворів, не тільки в українській мові, але й у російській та білоруській, серед складних слів. Тут можна простежити вплив на східнослов'янські мови колишньої старослов'янської. Скажімо, широко вводив в українську мову складні слова-старослов'янізми Т. Г. Шевченко. Ми знайдемо у нього такі слова, як *благовіститель*, *благовістити*, *благоволити*, *благовонний*, *благоденствіє*, *благословенний*, *велеречивий*, *всетворящий*, *добровоний* та десятки інших.

Такі слова здебільшого протиставляються звичним, особливо в сатиричних малюнках:

О зоре ясна моя!
Ведеш мене з тюрми, з неволі,
Якраз на смітничок Миколи,
І світиш, і гориш над ним
Огнем невидимим, святим,
Животворящим.

Серед старослов'янізмів — складних слів Великий Кобзар уживає й слова з першим компонентом *правда*: *правдолюбів*.

За цим зразком окремі слова, та навіть цілі гнізда слів виникають і в наш час. Ось К. Гордієнко вжив слово *правдоборець* (порівняйте існуюче *богоборець*): «Твердої вдачі пастух, незламний *правдоборець*, врятував племінне стадо». Згодом це слово з'являється і в періодичній пресі, зокрема в одній із статей у газеті «Вечірній Київ»: «Ночі ласкавими зичливостями оповивають працелюбів і *правдоборців*, несучи їм пісенну наснагу сонячного майбуття».

На основі значення слова *правдоборець* з'являється абстрактний іменник *правдоборство*. Він теж не набув іще прав громадянства, його не фіксують ніякі словники, але в літературі, особливо в публіцистичній, це слово вже трапляється.

Хотілося б принагідно звернути увагу на цю особливість публіцистики — бути нивою, на якій зростають нові слова високого звучання. Ця особливість у публіцистики спільна з поезією, і слова, народжувані публіцистикою, близькі до поетичних, хоч і не тотожні з ними. Поетичні новотвори здебільшого є синонімами до однотипних з ними за структурою нейтральних слів. Так, наприклад, П. Тичина уживав слово *витрим* у значенні «витримка», *зустріння* замість «зустріч», *мурити* замість «мурувати» («Чорні брови хмари хмурять, вражі сили мури *журиють*»). Кожен із таких новотворів набуває ознак поетичності, підпорядковується чи то пісенному ладові вірша (як слово *зустріння*), чи то алітераціям та асонансам (*мури муриють*). Але є в Тичини й такі новотвори, що перегукуються із вживаними в публіцистиці складними словами: *земноносний* («Розцвітаймо піснею, писаною, усною, виростаємо щасною, чистою та чесною, освіжаймось росною, завше *земносною*, щиро-прямовисною, усною, прекрасною»), *різноязиччя*, *трудотворящий* та ін.

І саме тут мовотворчі сили поезії збігаються з мовотворчими силами публіцистики.

Наведені вище новотвори — *правдоборець*, *правдоборство*, *трудотворящий* та ін. можна тепер найчастіше зустріти в художніх картинах, у прозі піднесеного, небуденного звучання. Особливо активний ряд новотворів саме з першим компонентом *правда*: *правдодайний*, *правдодержець* та ін. Здебільшого нові слова з'являються як розширення

існуючого словотворчого гнізда. Так, є давнє українське слово *правдомовний* і похідний від нього іменник *правдомовність*, напр.: «Зробилися [хлопські сини] острі на язик, *правдомовні*, зарозумілі» (Франко). За цим зразком з'являється назва діяча — людини, що говорить правду, виступає як виразник народної правди: «Ованес Туманян — великий *правдомовець* вірменського народу». За зразком слова *правдомовець* виникає *правдописець*, хоч ні відповідного прикметника, ні похідного від нього абстрактного іменника це слово не має. Ось приклад із журналу «Народна творчість та етнографія»: «Як у минулому, так і тепер Нечуй-Левицький залишився для трудящих улюбленим письменником-*правдописцем*».

Активно збагачується кольорова гама в нашій поезії, відбиваючи в складних прикметниках-новотворах і колір разом з порівнюваним об'єктом (*алебастрово-білий*), і поєднання кольору із запахом («Над річкою схилились пишно-зелені сади, квіти *барвисто-пахучі*» — М. Рильський), і поєднання кольорів («І ти із хвиль виходиш, брате, В світи *багряно-голубі*» — М. Стельмах).

Деякі слова, утворені за існуючими моделями, так і лишилися в авторському словнику, не ставши надбанням загальнонародної мови. Це здебільшого буває тоді, коли зміст створеного слова суперечить змістові інших існуючих слів, утворених за певною моделлю. Ось маємо наприклад, ряд слів із суфіксом *-ота*: *дрібнота*, *глупота*, *німота*, *зівота*. Як правило, це збірні іменники інколи з негативним відтінком. Тому, мабуть, і не увійшло в мову створене М. Старицьким слово *правдота*: «Нас мало дуже, але сила у нас в *правдоті* наших дум».

Ті ж слова, що відповідають сучасним словотворчим моделям, особливо продуктивним, входять у мову хоч і лишаються здебільшого не загальнономовними, а книжними, стилістично забарвленими.